

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Michała Zembrzuskiego pt. ***Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu***, Warszawa 2000, ss.247, napisanej pod kierunkiem dr hab. Artura Andrzejuka prof. UKSW na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej UKSW

Rozprawa doktorska mgra Michała Zembrzuskiego pt. *Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu*, podejmuje wciąż aktualną dla historycznych badań tematykę zmysłów wewnętrznych, którą zajmował się św. Tomasz z Akwinu i która wciąż jest podejmowana w ramach historycznych i systemowych analiz dotyczących ludzkiego poznania. Teksty Akwinaty inspirują kolejne pokolenia filozofów do precyzowania i poddawania analizom szeregu problemów metafizycznych i teoriopoznawczych. Problematyka poznania niemal od początku filozofii europejskiej stanowiła istotne pole dociekań w określaniu specyfiki ludzkiej natury, jej pozycji wśród bytów i zapewnianiu człowiekowi różnorodnych relacji ze światem. Podjęte badania nad tekstami wskazują, że Akwinata wielokrotnie podejmował kwestię zmysłów wewnętrznych przedstawiając ludzkie poznanie umysłowe, zmysłowe lub poszczególne kwestie dotyczące władz, aktów poznawczych, działań, itd.

W rozprawie doktorskiej pt. *Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu* mgr Michał Zembrzusi przedstawił uzasadnienie istnienia w tekstach oryginalnej koncepcji zmysłów wewnętrznych w teorii poznania sformułowanej przez Akwinatę. Dodatkowo, Autor zamierzył w rozprawie wskazać na twierdzenia wyrażone nie wprost, ale usytuowane w „warsztacie filozoficznym” św. Tomasza aby przedstawić całościową koncepcję zmysłów wewnętrznych. Te zadania skłoniły Autora do przebadania oryginalnych tekstów umożliwiających odtworzenie tej wyjątkowej koncepcji zmysłów wewnętrznych. Ponadto, Autor wskazał, które z licznych i głoszonych od starożytności ujęć wpłynęły na powstanie Tomaszowej koncepcji zmysłów wewnętrznych. Kolejnym celem badawczym było ustalenie, czy Tomasz z Akwinu posiadał jedną, czy więcej koncepcji zmysłów wewnętrznych, czy podlegały one wewnętrznemu rozwojowi i za jaką ilością zmysłów się ostatecznie opowiadał (s.12). Autor badał, czy zasady (pryncypia) służące określeniu zmysłów wewnętrznych spełniają pojęcie „koncepcji”, którą określił jako ... „zespół twierdzeń [nazwany też zbiorem zdań] dotyczący tego zagadnienia i orzekający o nim”. Stwierdzenie, że „ten zbiór zdań wynika z całej teorii poznania św. Tomasza jaka jest zawarta w jego tekstach oraz, że jest przez tę teorię uzasadniony” (s. 6) sugeruje pytanie, czy tak określona „koncepcja” różni się od teorii poznania Akwinaty?

Zainspirowany wskazaniem Mieczysława Gogacza, że „poszczególne władze poznawcze, jako własności człowieka, są przystosowane do odpowiedniego dla siebie przedmiotu”, oraz „wyakcentowanie[m] roli ‘mowy serca’, udziałem *vis cogitativa* w poznaniu umysłowym, konsekwencjami

poznania intelektualnego, (s.13), podobnie jak opinią S. Swieżawskiego na temat znaczenia tematyki zmysłów wewnętrznych, doktorant podjął się realizacji wymienionych celów badawczych. Przedstawione w rozprawie wyniki badań wskazują, że osiągnął swoje zamierzenia.

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia i bibliografii.

We wstępie Autor przedstawił uzasadnienie tematu, obszerny stan badań, strukturę rozprawy, zastosowane metody, oraz wspomniane wcześniej cele badawcze.

W rozdziale pierwszym przedstawił źródła koncepcji zmysłów wewnętrznych skupiając uwagę na scharakteryzowaniu tych, do których sięgał św. Tomasz. Wskazują one na dwie główne tradycje: pierwsza, platońska i jej neoplatonicka kontynuacja ukazywała zagadnienie aktów i działań poznawczych oraz druga, arystotelesowska z arabskimi interpretacjami, która wniosła koncepcję władz i ich działań. Te dwa nurty ukazały różne rozwiązania problemów teoriopoznawczych i tym samym różne ujęcia zmysłów wewnętrznych. Zarazem Autor wskazał, że nie należy pomijać aspektów metafizycznych wpływających na „sposoby określenia duszy i jej relacji do ciała” (s. 70).

Uznanie przez Platona i neoplatoników duszy za substancję i za identyczną naturę jej i idei wykluczyło istotny związek duszy z ciałem. Duszę uznano za bezpośrednią zasadą poznawania, działania, ruchu. Ciało odgrywało tylko pośredni wpływ na wzbudzenie w duszy aktu przypominania. W tym nurcie poznanie zmysłowe nie miało udziału w powstawaniu w duszy wiedzy prawdziwej. Dlatego nie powstała tam teoria poznania zmysłowego i wystarczyło wyodrębnić jeden zmysł wewnętrzny wzmacniający jedność działań duszy (św. Augustyn).

W tradycji arystotelesowskiej samej duszy ludzkiej nie nadano statusu substancji lecz złożeniu formy (tożsamej z aktem pierwszym) z materią (możliwością). Czynności duszy jako akty drugie wykonują władze duszy np. zmysły zewnętrzne pod wpływem właściwych im przedmiotów, oraz zmysły wewnętrzne. Te ostatnie były dokładniej opisane w tej tradycji. Do niej również Autor zaliczył znaczące osiągnięcia badawcze dokonane przez filozofów arabskich, których liczne teksty (najczęściej w tłumaczeniu na łacinę) oddziaływały na średniowiecze europejskie. Warto zauważyć, że liczne klasyfikacje funkcjonujące w historii filozofii arabskich filozofów kwalifikują jako neoplatoników. Można przypuszczać, że doktorant, ze względu na wzbogacenie przez filozofów arabskich arystotelesowskiej teorii zmysłów wewnętrznych przypisał ich do nurtu arystotelesowskiego. Albert Wielki wskazał, na zależność klasyfikacji władz poznawczych od założeń przyjętych w punkcie wyjścia, co wyjaśniało możliwość wykazywania różnej ilości zmysłów wewnętrznych w człowieku (s. 70).

W rozdziale drugim Autor przedstawił wybrane stanowiska, w których współcześni badacze przedstawili w odniesieniu do teorii poznania św. Tomasza z Akwinu zróżnicowane koncepcje zmysłów wewnętrznych. Wynikłe różnice można wyjaśnić historycznym lub systemowym podejściem do wspomnianych badań. Podejście historyczne wskazuje na „źródła kategorii zmysłów wewnętrznych, jej rozwój oraz charakterystyczne zwrotne momenty” (s. 9 i 87). Takie badania przeprowadzili współcześnie H. A. Wolfson, D. L. Black oraz G. P. Klubertanz. Ujawnili tutaj duże znaczenie filozofii arabskiej dla koncepcji Akwinaty.

W ujęciu systemowym zagadnienie zmysłów wewnętrznych analizowane jest w perspektywie teoriopoznawczej. Autorzy podkreślają ich niezbędny element w całości poznania zmysłowego-intelektualnego, dokonują porównań z wynikami niektórych nauk szczegółowych, np. M.A. Krąpiec, D. Mercier, P. Siwek. Można jednak postawić pytanie, czy problematyka tego rozdziału wnosi istotne rozstrzygnięcia dla tematu rozprawy i czy w ogóle była potrzebna jako osobny rozdział. Może wystarczyłoby te stanowiska przedstawić np. w przypisach w innych rozdziałach. Wątpliwość budzi ujęcie w rozdział i wyróżnienie współczesnych XX-wiecznych badań dotyczących zagadnienia zmysłów wewnętrznych, a pominięcie filozofów nowożytnych. Dlaczego Autor pominął odniesienia do filozofów nowożytnych np. R. Descartesa, J. Locke’a, G. W. Leibniza, o których sam napisał, że zajmowali się problematyką zmysłów wewnętrznych?

Rozdział trzeci przedstawia różne elementy koncepcji zmysłów wewnętrznych zawarte w najważniejszych tekstach św. Tomasza, które ukazują rozwój teoriopoznawczych aspektów tej koncepcji. Autor zaznacza, że nie należy tego rozwoju koncepcji zmysłów wewnętrznych traktować jako odchodzenia od tego, co wcześniejsze i opowiadania się za tym, co powstało później. Chodzi raczej o pewne konteksty, doprecyzowania (s. 132), które Autor odkrył w analizowanych tekstach Akwinaty: *Scriptum super libros Sententiarum*, *Summa contra Gentiles*, *Sententia libri De anima*, *Summa Theologiae*, *Quaestio disputata De anima*.

W rozdziale czwartym Autor podjął analizę metafizycznych aspektów koncepcji zmysłów wewnętrznych, wyróżniając takie ich pryncypia jak podmiot, władza, akt, przedmiot. W tym rozdziale Autor skupił swoje analizy na kilku zagadnieniach, które w porządku metafizycznego ujęcia wydatnie charakteryzują oryginalne ustalenia św. Tomasza dotyczące podmiotu zmysłów wewnętrznych i ich zasady tkwiącej w duszy. W stosunku do ciągle podejmowanej przez badaczy kwestii dotyczącej działań takich zmysłów w zwierzętach i ludziach Akwinata wskazał, że zachodzi między nimi różnica istotna, gatunkowa sprawiana przez formę substancjalną. Oprócz zasady podmiot zmysłów wewnętrznych obejmuje także cielesny organ, lokalizowany w częściach mózgu.

Jako podstawę wyróżnienia każdego ze zmysłów wewnętrznych wskazuje Autor za św. Tomaszem przedmiot każdej z władz. I tak „przedmiotem właściwym zmysłu wspólnego są *sensibilia commune* (ruch, spoczynek, liczba, czas, kształt, wielkość) oraz akty poszczególnych zmysłów zewnętrznych (widzenie, słyszenie). Przedmiotem władzy wyobraźni są formy (*forma imaginata*) zachowywane przez tę władzę w sytuacji nieobecności poznanej wcześniej rzeczy. Przedmiotem wyróżniającym władzę oceny i władzę osądu myślowego (rozum szczegółowy) są intencje nie ujęte przez zmysły – *sensibilia insensata*. W przypadku zwierząt władzą oceny są intencje wyznaczające kres lub zasadę działania czy doznawania (*terminus aut principium actionis vel passionis*). Władza osądu myślowego – pod wpływem działania intelektu – ujmuje intencje szczegółowe (np. to drzewo jako drzewo). Przedmiotem pamięci jest ujęcie jakiego dokonała władza oceny lub władza osądu myślowego, jednak przedmiot właściwy dla tej władzy wiąże się z ujęciem w aspekcie przeszłości (ujęcie temporalne)” (s.189-190).

Ustalenie przedmiotu każdej z władz umożliwia rozpoznanie jakie akty może powodować dany zmysł wewnętrzny. I tak np. akty władzy zmysłu wspólnego to ujęcie wrażeń pochodzących z wielu zmysłów zewnętrznych (tworzenie *species*), wydawanie sądów o przedmiotach różnych zmysłów i ich aktach poznania; akty władzy wyobraźni to przechowywanie form przedmiotów poznanych, przedstawianie przedmiotów nieobecnych i tworzenie (przez łączenie lub rozłączanie) nowych form rzeczy wcześniej nie widzianych (*phantasia*). Z dużą dokładnością (na s. 186-182) doktorant przedstawił akty władzy oceny i osądu zmysłowego, która ujmuje „przedmioty nie spostrzeżone przez zmysły zewnętrzne (*apprehensio*) i ocenia przedmiot (instynktownie bądź pod wpływem intelektu). Władza osądu myślowego - jako rozum szczegółowy – zestawia ujęte przedmioty (*collatio*), przeprowadza rozumowania (jest władzą dyskursywną – *discursiva*) i dokonuje zastanawiania się (*cogitatio*). Natomiast pamięć spełnia następujące akty: zachowuje ujęcia władzy oceny i władzy myślenia (pamięć nie jest tylko władzą, ale również samym aktem), przywołuje formy, która nie są rozważane aktualnie w akcie poznania” (s.190).

Rozdział piąty w rozprawie doktorskiej zawiera istotne dla tematu rozprawy rozstrzygnięcia odnośnie do ukazanych we wstępie celów badawczych. Podstawą ich są m. in. wnioski uzyskane z badania tekstów starożytnych, średniowiecznych i współczesnych służących uwyrażnieniu kwestii: powstawania *species sensibilis*, postaci poznawczej *phantasma* związanej z ... „wyobraźnią, władzą osądu myślowego i pamięci, zagadnienie sprawności w zmysłach wewnętrznych”, także ... „zagadnienie obiektywności poznania przez zmysły wewnętrzne”. Autor ostrożnie dodaje, że w tym rozdziale nie znajdzie się teoria poznania Tomasza z Akwinu, ale ... „teoriopoznawcza identyfikacja, w której pojawia się koncepcja zmysłów wewnętrznych” (s.10).

Można raczej się zgodzić z wnioskiem Autora, że obie perspektywy badawcze metafizyczna i teoriopoznawcza mogą być traktowane jako komplementarne uzupełnienie Tomaszowej koncepcji zmysłów wewnętrznych (zmysłu wspólnego, wyobraźni, władzy osądu zmysłowego i pamięci).

W zakończeniu Autor przedstawił wnioski uzyskane z analiz zawartych w poszczególnych rozdziałach, uwyrażniając dokładnie wyniki dwóch ostatnich, co uwidocznilo specyfikę metafizycznego i teoriopoznawczego aspektu Tomaszowej koncepcji zmysłów wewnętrznych.

Na podstawie przeprowadzonych badań tekstów średniowiecznych oraz współczesnymi badaniami obejmującymi m.in. tematykę zmysłów wewnętrznych u Akwinaty, Autor rozprawy trafnie ukazał znajomość przez św. Tomasza stanowisk swoich poprzedników występujących w nurcie platońskim i arystotelesowskim. Wskazał również, że postawą oryginalności jego stanowiska była określona relacja duszy do jej działań (dusza, władze, akty), oraz odróżnienie zmysłów wewnętrznych na podstawie ich aktów i przedmiotów (s.233).

Przedstawiona w rozprawie bibliografia obejmuje teksty źródłowe, opracowania i literaturę pomocniczą, w pełni powiązaną z tematyką rozprawy doktorskiej.

Odnosząc się do całej rozprawy należy z dużym uznaniem podkreślić rozległą wiedzę Autora o problematyce historycznej i systematycznej zmysłów wewnętrznych. Zasluguje na uznanie umiejętność przedstawienia subtelnych różnic i przekształceń początkowych formuł problemów analizowanych przez średniowiecznych filozofów. Zostały one przedstawione w sposób czytelny i uporządkowany. Podobnie usystematyzowanie poglądów św. Tomasza, także tych, do których on sam nawiązywał oraz stanowisk współczesnych badaczy koncepcji zmysłów wewnętrznych jest ważnym osiągnięciem Autora. Istotne jest także przedstawienie jako *novum* rozprawy doktorskiej, zidentyfikowanie całościowej koncepcji zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu uwzględniającej aspekty metafizyczne. W rozprawie znajduje się szereg interesujących komparatystyk, przy pomocy których doktorant uwyrażniał np. problem ilości zmysłów wewnętrznych, władz, aktów, przedmiotów, itp.

Realizując temat i cele rozprawy Autor zastosował kilka metod: analizy do źródłowych tekstów łacińskich i opracowań umożliwiającą wydobycie twierdzeń dotyczących zmysłów wewnętrznych; metafizycznej identyfikacji pryncypiów dla ujęcia „poszczególnych zmysłów wewnętrznych, ich przedmiotów oraz aktów”; syntetycznej dla przedstawienia wyników w tabelach, porównaniach, itd.; oraz właściwą metodę dla historii filozofii (sformułowaną przez E. Gilsona) wskazującą, że przyjęte punkty wyjścia determinują pojawienie się konsekwencji bądź problemów, niekiedy w odległych czasach. Uwaga Autora, że metoda syntezy nie jest tylko zestawieniem wypowiedzi badanego filozofa ale sprowadzeniem ich do

wspólnej płaszczyzny metafizycznej i teoriopoznawczej wydaje się wieloznaczna i niezbyt jasna.

Należy dodać, że rozprawa jest napisana językiem komunikatywnym i precyzyjnym, co było szczególnie ważne dla przedstawienia koncepcji zmysłów wewnętrznych wymagającej dokładnego wyjaśnienia systematycznego i w perspektywie analiz historycznych. Nie przyciemniły tego obrazu nieliczne błędy językowe (literówki: 7, 10, 101, 158) a na s. 239 ad. 7, błąd w nazwisku tłumacza: Aduszkiewicz a nie Anuszkiewicz są do łatwego skorygowania.

Oceniając całościowo rozprawę doktorską mgra Michała Zembrzuskiego, która jest źródłowo, rzetelnie uzasadniona, poprawnie napisana i zawiera stosowne dla historii filozofii *novum* stwierdzam, że recenzowana rozprawa spełnia wszystkie warunki stawiana pracom doktorskim i określone w ustawie z dnia 14.03.2003 r. *O stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* Dz.U.R.P. Nr 65, poz.595 i może być podstawą dalszych etapów przewodu doktorskiego.

(dr hab. Tadeusz Klimski prof. UKSW)

Warszawa, 7.06.2010 r.